

TÜRKLÜK BİLİMİ TERİMLERİ SÖZLÜĞÜ

Buran, Ahmet (2015), *Türklük Bilimi Terimleri Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, 360 s., ISBN: 978-605-342-216

Işlay IŞIKTAŞ SAVA*

Dil Araştırmaları, Güz 2015/17: 285-289

‘Türklük Bilimi’¹, ‘Türkiyat’ veya ‘Türkoloji’; geniş manada Türklere, Türk dili ve edebiyatına, Türk tarihine, Türk kültürüne ait her unsuru inceleyen bilim dalı olarak adlandırılmaktadır. Aynı terimler, dar manada ise daha çok Türk dilini her yönüyle inceleyen bilim dalı şeklinde tanımlanmaktadır. Türklük bilimi, çalışmalarının tarihi çok eskilere gitmekle beraber özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Rusya ve Avrupa’da müstakil bilim dalı hâline gelmiştir. 1908’de İstanbul’da Türk Derneği’nin kurulması ve onun faaliyetleri, ardından Köktürk bengu taşlarının ve Yenisey yazılarının bulunup üzerlerinde incelemelerin yazılması Türkiye Türkolojisi (Türklük Bilimi) çalışmalarına hız kazandırmıştır. Müteakip zamanlarda basılan Türkiye Türkçesi ağızlarıyla ilgili çalışmalar ve sözlük yayınları ile tarihî Türk lehçeleri üzerine yazılan makale ve kitaplar Türklük Bilimi sahasını zenginleştirmiştir. 1980 öncesi Çağdaş Türk Lehçeleri üzerine çalışmaların sayısı, 1990’da Sovyetler Birliği’nin dağılmasının ardından sayısı artmıştır. Günümüzde Türk Dili ve Edebiyatı, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları, Türk Halk Bilimi bölümlerinin faaliyetleriyle de Türklük Bilimi sahasında araştırmalar artarak devam etmektedir.

Yaklaşık 200 yıldır incelenen Türklük Bilimi’nin kendi hususiyetleri ve terimleri bulunmaktadır. Bu hususiyetlerden ve terimlerden faydalanarak araştırmacılara yol gösterici mahiyette çalışmalar da yapılmıştır.

Rusya’da Türk lehçeleri konusunda yapılan araştırmaların tarihini ele alan İstorija *izučenija tjurkskix jazykov v Rossii* (1972) ve Rusya’da yetişen Rus Türkologların yanı sıra Alman, Fransız, Macar, Fin ve Türk kökenli Türkologlarla ilgili biyobibliyografik bir sözlük olan *Biobibliografičeskij slovar’ otečestvennyx tjurkologov. Dooktjabr’skij period* (1974) adlı eserlerin yazarı Rus Türkolog A. N. Kononov’un çalışmaları, Rusya’daki Türkoloji çalışmalarında önemli bir yer tutmaktadır. S. D. Miliband’ın 1975 yılında Moskova’da yayımlanmış olan *Biobibliografičeskij slovar’ sovetskix vostokovedov* adlı eseri de Kononov’un çalışmalarını birçok bakımdan tamamlayıcı olmuştur. Miliband bu eserinde Sovyet döneminde yetişen doğu bilimcilerinin bilimsel çalışmaları hakkında bilgiler vermektedir (Eren 1998: VII-VIII).

Türkiye’de de Hasan Eren’in Türkologların hayatları ve eserleri hakkında bilgi verdiği *Türklük Bilimi Sözlüğü I. Yabancı Türkologlar* (1998) kitabı Türklük bilimi sahasındaki ansiklopedik kitapların başında gelmektedir. 200’den fazla Rus Türkologun hayatını ve çalışmalarını içeren *Avrasya Türkologları Sözlüğü I. Cilt 1.kitap, Rusya*

* Araş. Gör. Dr., Gazi Üniversitesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, isilay@gazi.edu.tr

1 Türklük Bilimi: Türk dili, tarihi, edebiyatı ve halk bilimi araştırmalarının konu edinen bilim dalı, Türklük bilgisi, Türkiyat, Türkoloji (TDK).

Türkologları (XX. Yüzyıl) (Kamalov, 2011) ile bunun devamı olan *Avrasya Türkologları Sözlüğü 1. Cilt 2.kitap, Rusya Türkologları (XX. Yüzyılın İkinci yarısı-XXI. Yüzyılın Başı)* (Kamalov, 2014) adlı kitaplar da bu sahada önemli yeri olan eserlerdir. Tuncer Gülensoy'un *Türkiye Türkologları ve Türk Diline Emek Verenler 1(1800-1950: Türkolojinin 150 Yılı)* (2012), *Türkiye Türkologları ve Türk Diline Emek Verenler 2* (2015) adlı kitapları Türkologların kendileri tarafından yazılmış hayat hikâyelerine ve yaptıkları çalışmaların bibliyografyalarına dayanan ansiklopedik eserlerdir. Her iki eserde de Türk dili ile ilgili çeşitli çalışmalar yapmış Türkiye Türkologlarına ve akademisyen olmayan fakat Türkoloji alanında çalışmalar yapmış kişilere yer verilmiştir.

Türkologlar, onların çalışma sahaları ve eserleri hakkında bilgi veren bu çalışmalarını tamamlayıcı yeni bir kitap da Ahmet Buran'ın *Türklük Bilimi Terimleri Sözlüğü'dür*. “Keban, Baskil ve Ağın Yöresi Ağızları” adlı yüksek lisans tezi ve “Anadolu Ağızlarında İsim Çekim Ekleri” adlı doktora tezini Tuncer Gülensoy'un danışmanlığında tamamlayan Ahmet Buran, Türk Dil Kurumu ile *Türk Kişi Adları Sözlüğü, Veteriner Terimleri Sözlüğü, Su Ürünleri Terimleri Sözlüğü* çalışmalarını yapmış, *Derleme Sözlüğü* ile ilgili bir projenin içinde bulunmuştur. Türklük ve Türk dünyası, Türk lehçeleri ile ilgili çeşitli yazılarının yanı sıra, *Çağdaş Türk Lehçeleri (2000)* ve *Kurşunlanan Türkoloji (2007)* adlı eserleri de onun önemli çalışmaları arasındadır (Turkish Studies Volume 4/8 Fall 2009).

Ahmet Buran'ın *Türklük Bilimi Terimleri Sözlüğü*, 2015 yılında Akçağ Yayınları'ndan çıkmış ve yazar tarafından babası Abdullah Buran ile hocası Tuncer Gülensoy'a ithaf edilmiştir. Kitap *Önsöz, Sözlüğün Dayandığı Temel İlkeler, Türklük Biliminde Kullanılan Kısaltmalar, Türklük Biliminde Kullanılan İşaretler, Sözlük bölümlerinden oluşmaktadır*. Kitabın sonunda *Kaynaklar* yer almaktadır.

Mehmet Fuat Köprülü ve Hasan Eren'in *Türkiyat / Türklük Bilimi* tanımları ile başlayan kitabın *Önsöz*'ünde, Türklük bilimi araştırmalarının Avrupa ve Rusya'da 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ayrı bir bilim hâline gelmesi, yabancı Türkologlar tarafından çalışılması ve Doğu biliminin (*Oryantalizm*) içinde yer almasına değinilir. Bu sahanın kendine has terimlerinin olduğu, bu terimler konusunda bir araya toplanmış bir sözlüğün bulunmamasından bahsedilerek hazırlanan bu sözlüğün sınırlarının ne olduğu şöyle ifade edilir:

Biraz zor olsa da önce Türklük Bilimi terimlerinin sınırları belirlenmeye çalışıldı. Bunu yaparken farklı alanlarla ilişkisini göz ardı etmeden Türklük bilimini kendi içinde bütünlük gösteren bir bilim alanı olarak düşünmek gerekiyordu. Bu bakış açısı içinde bir yöntem belirlendi ve merkezinde “Türklük kavramı” ile “Türk dili”nin bulunduğu Türk biliminin özgün terimleri tespit edildi. Sonra da gramer, edebiyat, tarih, coğrafyave folklor gibi tamamlayıcı alanların terimlerinden Türklük bilimi ile doğrudan ilgili olan terimler seçilerek listeye eklendi (s.11).

Sözlüğün içeriği bu şekilde tanımlandıktan sonra bir çalışma alanının ilmî değer taşıması için olmazsa olmaz sayılan üç unsura; *malzeme, yöntem* ve *terim* kavramlarına vurgu yapılır. Türklük bilimi malzemesinin başta Türkçe olmak üzere Türklük ile ilgili her türlü maddî ve manevî değerler olduğuna, Türklük biliminin temelini oluşturan Türkçenin incelenmesinde *art zamanlı, eş zamanlı* ve *karşılaştırmalı* dil bilgisi yöntemlerinin kullanıldığına ve diğer bilim dallarının yöntemlerinden de tamamlayıcı

olarak faydalandığına değinilir. Terim kısmında ise Türklük biliminin kendine özgü terimlerinin varlığına işaret edilip hazırlanan bu sözlükle birlikte, var olan terimlerin mümkün mertebe derli toplu bir şekilde bir arada verilmeye çalışıldığına dikkat çekilir.

Kitabın *Sözlüğün Dayandığı Temel İlkeler* kısmında 15 madde yer almaktadır. İlk maddede, bu sözlüğün ‘Türk dili ve lehçeleri merkezli bir Türklük Bilimi Sözlüğü’ olduğu ifade edilmektedir. Diğer maddelerinde, sözlüğün madde başlarının alfabetik dizilmiş alfabetik bir sözlük olduğu, tam manasıyla terim özelliği taşımayan bazı madde başlarının da diğerlerini tamamlaması için sözlükte yer aldığı, sözlük hazırlanırken yerli ve yabancı çok sayıda kaynak tarandığı belirtilmektedir. Ayrıca nelerin madde başı olup olamayacağı 12. maddede ‘Sözlükte, kişi, kurum, eser, süreli yayın ve süreli bilimsel toplantıların adları madde başı olarak verilmemiştir. Ancak Türklük Bilimi alanının önemli ilklerinde oluşturan “fenomen” niteliğindeki birkaç kişi, eser ve kurumun adı madde başı olarak verilmiştir (s.13)’ ifadeleriyle belirtilmiştir. Kullanılan kaynakların ise metin içinde not veya dipnot olarak belirtilmediği, topluca kaynaklar listesinde yer verildiği ifade edilmiştir.

Türklük Biliminde Kullanılan Kısaltmalar başlığının altında 15-24 sayfaları arasında, Türklük Bilimin genel yazıları, kitapları, makaleleri içinde kullanılan kısaltmalar ve karşılıkları okuyucuya sunulmuştur.

Kısaltmalardan örnekler:

a.	: asır
AA	: Ana Altayca
AAnt	: Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae
EAT	: Eski Anadolu Türkçesi
Ed.F.	: Edebiyat Fakültesi
ed.	: 1.Edebiyat, 2.Editör
EDPT	: An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish

Türklük Biliminde Kullanılan İşaretler bölümünde ‘İşaretler’, ‘Anlamları / Görevleri’ başlıkları yazılıp altlarında iki sütun olarak açıklamalar yapılmıştır. Bu bölüm kitabın 25-35 sayfaları arasındadır. Burada kullanılan işaretler hakkında kitabın *Sözlüğün Dayandığı Temel İlkeler* kısmında 15. maddede şu bilgilere yer verilmektedir: *Türklük Biliminde Kullanılan İşaretler* bölümünde genellikle yazım işaretleri dışında kullanılan diğer işaretlere yer verilmiştir. Bu işaretlerin bir kısmı çok yaygın olmamakla birlikte Türklük bilimi çalışmalarında karşılaşılan işaretlerdir (s.14).

Bu bölümde yer alan işaretlerden birkaç örnek:

æ	Yarı açık e (ä)
+e-	İsimlerin yüklem olarak kullanılmasını sağlar.
-//+e	Buyurma, emir (-ø+ş).
+g	Keyfiyet (İng. Gender) eril, dişil, yansız, vb..
-g	Zarf-fiil; oku-(y)up an+la-maø+dan gibi
+he	Ad durumları (case ending)
l ²	EBT I, EDT ş: VB cāl “yıl” (<*yāl2)=Çuv.šul=GT yāš
r ²	VB cūr (<yūr ²)=Çuv.šir=GT= yūz

Kitabın esas kısmını oluşturan Sözlük bölümü 320 sayfadır. ‘Abakan Türkleri’ madde başı terimi ile başlar, ‘Zetasizm’ ile biter. Bu bölümde Türklük biliminin ihtiva ettiği terimlerle birlikte Türk dilinin grup adları, Türk boylarının tarihleri, dil ve edebiyatları ile Türkoloji ekolleri hakkında bilgiler de yer almaktadır. Sözlükten örnekler:

Adak grubu: Türk lehçelerinin ses özelliklerine göre tasnifindesö içinde ve sonunda yer alan -d/-d sesini -d/-d olarak devam ettiren gruptur. Bu grubun temel temsilcisi Tiva Türkçesi yazı dili ile Karagas/Tofa ağzıdır. (*adək*>*adak*) (s.39).

Altay Dilleri kuramı : Türkçe, Moğolca, Mançu-Tunguzca, Korece, Japonca, Aynuca gibi dillerin Ana Altayca adı verilen bir ana dilden ayrıştıklarını, dolayısıyla da akraba olduklarını iddia eden kuramdır. Daha önce bu konuda çeşitli tespitler yapan araştırmacılar olmakla birlikte, genellikle Gustaf John Ramstedt, Altay dilleri kuramının kurucusu sayılır (s.45-46).

Ceditçi: Genel olarak 19. Yüzyılın ikinci yarısında, Rusya Türkleri arasında eğitim ve kültür alanında ortaya çıkan yenileşme düşüncesini benimseyen veya savunan kişilere denir. Özel olarak ise, 1884 yılında Bahçesaray’da Gaspıralı İsmail Bey tarafından Usûl-ı Cedid adıyla uygulamaya konan yeni eğitim anlayışını benimseyen, savunan ve bu yeni yöntemle eğitim yapan okullarda okuyan kişilere denir (s.83).

Fonetik transkripsiyon: Sözlü dil malzemesini yazıya aktarırken kullanılan çeviri yazı alfabesi ve yazıya çevirme işleminin kendisi.

İdil Bulgar Türkçesi: İdil (Volga) Bulgarlarınınİdil nehrinin üst kısımlarında 13-14.yüzyıllarda konuştuğu Türkçedir. Proto-Bulgar Türkçesinin, diğer bir ifadeyle “r Türkçesi”nin 13-14.yüzyıllarda yaşayan koludur.

Karışık dil: Birden fazla dilin, ses, yapı, söz varlığı, söz dizimi özelliklerinin bir arada görüldüğü dil ya da lehçeler (s.169).

Karışık dilli eser: Karahanlı ve Oğuz Türkçesinin, diğer bir ifadeyle Doğu ve Batı Türkçesinin özelliklerinin bir arada görüldüğü eserlerdir. Behçetü’l Hadâik fi Mevize-ti’l-Halâik, Kudûrî Tercümesi, Ali’nin Kıssa-i Yûsuf’u, Kitâb-ı Güzide, Kitâb-ı Ferâiz, Kitâb-ı Gunya, Mevlana’nın bazı şiirleri, Şeyyad Hamza’nın bazı manzumeleri genellikle karışık dilli eserler olarak kabul edilmektedir (s.169).

Macar Türkolojisi: Macar vakanüvisleri 15. Yüzyıldan itibaren Türkler hakkında bilgiler verirler. 1626 yılında Ahmet Bîcân’ın Envârü’l-Âşıkîn adlı eseri Macarcaya çevrilerek yayımlanır. İlk bilimsel çalışma 18. Yüzyılda Coloquia Familiaria Turcico-Latina adıyla yayımlanan konuşma lılavuzu ve gramer kitabıdır. Modern Türkoloji’nin kuruluşu ise 1830’lara dayanır. Bu tarihten itibarenTürk kültürü, tarihi, dili, edebiyatı gibi değişik alanlarda çalışan birçok Macar Türkolog vardır. Türk dili, ilk kez Budapeşte Üniversitesi’nde Jean Repicsity tarafından okutulmaya başlanmış ve dünyada ilk bağımsız Türkoloji kürsüsü 1870 yılında Macaristan’da kurulmuştur (s.219-220).

Seslik iz: Herhangi bir sesin kaybolması; değişmesi, erimesi veya düşmesi durumunda geride bıraktığı iz veya etki. Türkçede birincil uzun ünlüler kısalıp normal sürelili ünlüler hâline dönüşürken yanlarında bulunan diğer ünlü ve ünsüzler üzerinde bıraktıkları etki, belirti ya da iz için genellikle “seslik iz” terimi kullanılmaktadır (s.269).

Umay: Eski Türklerde, Kalan Umay şeklinde adlandırılan, çocukların ve yavru hayvanların koruyucusu olduğuna inanılan bir ruh-tanrıçadır (s.325).

Yukarıda da içinden örnekler vererek tanıtmaya çalıştığımız bu kitap, daha önce Türkiye’de çıkan Türklük bilimine katkıda bulunmuş eserleri tamamlayıcı mahiyettedir. Bu sahada daha önceki bilgiler, Ahmet Buran’ın “Türklük Bilimi Terimleri Sözlüğü”nde yer alan bilgilerle pekişmiş ve birbirini tamamlamış olmaktadır. Ancak zaman zaman kitapta bazı hususların gözden kaçtığı görülmektedir. Eserin yeni baskısında yer almasını umarak bunlardan bazılarına değinmekte fayda vardır.

Kitapta Alman Türkolojisi, Macar Türkolojisi gibi ekollerin son dönem temsilcilerinden Lars Johanson, Eva Csato, Eva Nagy vb. Türkologların adlarına yer verilmemiş; terimlerde meselâ ‘*kapalı e*’ madde başı olarak yer alırken ‘*açık e*’ madde başı olarak geçmemiştir. *Bakşı* gibi bir folklor terimi sözlükte açıklanırken bu terimin ‘*cırav, yırav, keday, geday, sesen, çeçen, şeşen*’ gibi Türk lehçelerindeki karşılıklarına değinilmemiştir. Sözlükte *masal* bir anlatı türü olarak açıklanırken Türk dünyasında kullanılan *mesel, nağıl, çın, ekiyet, tolğov, öleñ, beyit* gibi halk edebiyatı ile ilgili terimlere; *poema, epos, hece düşmesi, ses düşmesi, ses birleşmesi, ses türemesi* gibi edebiyat ve dilbilgisi terimlerine sözlükte yer verilmemiştir.

Ayrı başlıklar altında Kazan Tatarları, Tatarlar, Nogaylar, Kırım Türkleri anlatılırken onların hanlıklarına ve Altın Ordu’ya değinilmiş fakat *Altın Ordu / Altın Orda* ayrı bir maddede açıklanmamıştır. Oğuzname, Dede Korkut gibi eserlere yer verilmiş, *Çengizname-Çingizname*’ye değinilmemiştir. Ergenekon destanı, Manas destanı, Köroğlu madde başında yer alırken *Göç, Türeyiş, Yaradılış, Alpamış, Edige* gibi destanlara yer verilmemiştir. Bunlar gibi bazı maddelerin eklenmesiyle sözlük daha zengin hâle gelebilir. Ayrıca eserde, daha önce Sovyetler Birliği içinde yer alan bazı Türk boylarına (Başkurt Türkleri s.71 gibi) ait bağımsızlık (1990’lar) sonrası bilgilerin yer almadığı da görülmektedir. Söz gelimi Kırım Özerk Cumhuriyeti, Kosova gibi bölgelerdeki gelişmeler de esere yansıtılabilir. Kırım Özerk Cumhuriyeti (s.192) ve Kırım Türkleri (s.198) maddelerindeki bilgiler sırasıyla 1993 ve 1989 yıllarında bitirilmiştir. 21 Şubat 2014’ten beri Rusya’nın işgalinde olan Kırım Türkleri ile 17 Şubat 2008’de bağımsızlığını ilân eden Kosova hakkındaki bilgiler güncellenebilir. Ahmet Buran’ın eseri Türkoloji sahasında bu konuyla ilgili ilk eser olması bakımından dikkate değerdir. İlerleyen yıllarda güncellenerek zenginleşeceğini tahmin ettiğimiz ve Türkoloji ile ilgilenen herkesin faydalanacağı bu eser vesilesiyle Prof. Dr. Ahmet Buran’a teşekkür ederiz.

Kaynakça

EREN, Hasan (1998). *Türklük Bilimi Sözlüğü I. Yabancı Türkologlar*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

ALKAYA, Ercan (2009). "Ahmet Buran. Hayatı ve Eserleri", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 4/8 Fall 2009, (75 s.) = http://www.turkishstudies.net/Makaleler/410410205_ahmet%20buran%20hayat%C4%B1_eserleri.pdf

TDK = http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&kelime=T%C3%BCrkl%C3%BCK%20bilimi&guid=TDK.GTS.532e6634ef18a5.87654930 (17.11.2015)